

ALICJA SZERŁĄG | Uniwersytet Wrocławski

## **Polacy na wileńskim pograniczu kultur: przestrzenie (nie)porozumienia a budowa międzykulturowej wspólnoty**

Poles in the Vilnius Borderland of Cultures:  
The Areas of [Non-]Agreements  
and Establishing Cross-Cultural Community

### Streszczenie

Cechą specyficzną współczesnej wielokulturowości jest wzajemne przenikanie się i mieszanie kultur, a w ich konsekwencji konstytuowanie się wielu pograniczy kulturowych w obrębie jednej struktury. Zewnętrzne i wewnętrzne zależności oraz powiązania tej struktury konstruują i konceptualizują jej wewnętrzne przestrzenie, w których odmienności kulturowe pozostają ze sobą w określonym stosunku – najogólniej rzecz ujmując – konfliktu bądź porozumienia. Istotne jest więc odniesienie się do kategorii miejsca, pojmowanego jako przestrzeń doświadczania, którego wielokulturowa specyfika z jednej strony istotnie waży na identyfikacji kulturowej oraz kształtowaniu się tożsamości społeczno-kulturowej jednostek i grup, a z drugiej strony sprzyja powstawaniu praktyk społecznych, których sens i znaczenie ma (wielokulturową) proveniencję.

Dlatego w odniesieniu do miejsca (pogranicza kultur) ważne jest zwrócenie uwagi na identyfikatory konfliktu oraz porozumienia, dzięki którym dochodzi do konfliktu, kompromisu na stykach kultur, a w jego efekcie budowy wspólnoty. Miejscem, w którym pograniczność w sposób ewidentny się uobecnia, jest Wileńszczyzna. Jej etniczno-kulturowa i narodowa pograniczność pozwala na określenie uwarunkowań społeczno-kulturowej identyfikacji Polaków (jako mniejszości narodowej), jakości stosunków społecznych na stykach kultur oraz otwartości na odmienne kultury. Dzięki czemu możliwe jest przedstawienie wielowymiarowej przestrzeni doświadczania oraz przestrzeni porozumienia na wileńskim pograniczu kultur.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, Wileńszczyzna, przestrzeń doświadczania, przestrzeń porozumienia.

## Abstract

A mutual permeation, mixing of cultures and, as a consequence, forming of many cultural borderlands within one structure are features specific to the contemporary multiculturalism. Subsequently, external and internal relations and links within such structure construct and conceptualize its inwards areas where cultural diversities remain in a defined relationships, i.e. conflict or agreement. Thus, referring to the category of the place is of key importance, as it entails the domain of experiencing multicultural specificity, determines the cultural identity, and shapes social and cultural identities of the individuals and groups. Notwithstanding, it contributes to the emergence and coming into existence of public practices, which meaning and sense are of (multi)cultural provenance.

Therefore, with reference to the place (borderlands of cultures) it is of paramount importance to concentrate on the identifications of conflicts and agreements, thanks to which conflict, or compromise, takes place at the meeting points of cultures, the latter resulting in the establishment of a community. The Vilnius region is a place where such borderland specificity reveals its features evidently as its ethnic, cultural and national borderland character allows to determine the social and cultural conditions of the Pole's identification (as a national minority), the qualities of social relations at the meeting points of cultures, and the openness to different cultures. Thanks to the above, it is possible to cast light on the multidimensional area of experience, and the area of the agreement in the Vilnius borderland of cultures.

Keywords: multiculturalism, the Vilnius region, space of experience, space of agreement.

## Wprowadzenie

W ponowoczesnym świecie, który w wymiarze kulturowym znamionuje radykalna wielość (Glinka, Kostera, 1998, s. 79), detronizacji uległy społeczna jednorodność, etniczne zjednoczenie oraz wyraźne interkulturowe granice (Welsch, 1998, s. 198). Wielość w swej istocie „[...] nie jest już alternatywą czy rozwinięciem jedności, stała się punktem wyjścia” (Glinka, Kostera, 1998, s. 80). Każda kultura bowiem, jak słusznie zauważa M. Golka, „skrywa mniejsze czy większe wewnętrzne zróżnicowanie, a także mniejsze czy większe zewnętrzne powiązania. [...] Kultury nie mają dziś struktury wyspowej, gdyż w istocie utraciły swą jednorodność i odrębność” (Golka, 2010, s. 29, 57). Zdaniem W. Welscha, aż po rdzeń charakteryzuje je przemieszanie i wzajemne przenikanie (Welsch, 1998, s. 203). W konsekwencji wielokulturowości nie należy pojmować wyłącznie jako „uświadomiona współwystępowania na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego rozgraniczenia, albo w sytuacji aspirowania do zajęcia tej samej przestrzeni) dwóch lub więcej grup społecznych o względnie odmiennych kulturowych (niekiedy też rasowych) cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, wyznaniu religijnym, układzie wartości itd., które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi tego skutkami [...]”, ale przede wszystkim jako „przejawianie się między nimi zależności i powiązań czy, mówiąc najszerszej – relacji, które mogą tworzyć nader misterne struktury” (Golka, 2010, s. 64–65). W swej istocie mogą one, z jednej strony, generować antagonizmy, wzbudzać nacjonalizm czy separatyzm, a z drugiej strony tworzyć dogodne warunki

do dialogu, porozumienia i współdziałania. O jakości relacji na stykach kultur zdaje się jednak przesądzać to, w jakim stopniu i zakresie różnice kulturowe postrzegane są jako zagrożające, a w jakim poddające się uznaniu i pogranicznemu współistnieniu. W tym kontekście istotne znaczenie przypisać należy kategorii miejsca, w którym odmienności kulturowe się uobecniają. Miejsce bowiem jest przestrzenią doświadczania, która, będąc społecznie konstruowaną, kreuje tożsamość jednostki oraz społeczną tożsamość grupy (Muszyńska, 2014a, s. 12, 13). Tak pojęte miejsce, jak podkreśla J. Muszyńska, jest miejscem bycia, które „wymaga od jednostki świadomości, identyfikacji z nim, inaczej mówiąc, świadomości znaczenia tego miejsca [...] jest tym elementem, który w znacznym stopniu wpływa na jej »zakorzenienie«. Społeczne osadzenie jednostki w określonej przestrzeni lokalnej staje się również wyznacznikiem jej działań i zachowań społecznych. Te zaś kreują, konstruują zarówno trwałość wspólnoty lokalnej, jak i jej specyficzny charakter” (Muszyńska 2014a, s. 14). O specyficzności miejsca przesądzają tym samym praktyki społeczne, będące „rezultatem interioryzacji struktur świata społecznego i jako takie ściśle wiążą się z habitusem [...]”, który jako „element tożsamości składa się z wielu poznawczych, emocjonalnych i zachowaniowych nawyków, które są wkomponowane w szersze formy społeczne: instytucji, zwyczajów, tradycji” (Muszyńska, 2014b, s. 51). Habitus, będąc, jak podkreśla P. Bourdieu, społecznie wytworzonym systemem dyspozycji ustrukturuowanych i strukturujących, nabytych w trakcie praktyki, pełni funkcje praktyczne (Bourdieu, Wacquant, 2001, s. 107). Umożliwia bowiem kulturową identyfikację jednostek i grup społecznych, konceptualizuje relacje społeczne oraz, legitymizując określony społeczno-kulturowy porządek, eksponuje oczekiwane postawy, nastawienia czy wartościowanie. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera sytuacja, gdy miejsce, pojmowane jako przestrzeń doświadczania, konstruowane jest przez porządki społeczno-kulturowe specyficzne dla odmiennych kultur, które w jego obrębie współwystępują, wzajemnie przenikają się i mieszają. W efekcie tworzy ono „sytuacje pograniczności w sensie psychologicznym i kulturowym” (Muszyńska, 2014b, s. 51). Warto zatem przedmiotem analiz uczynić takie miejsce, w którym różnice i podobieństwa kreują wielowymiarową przestrzeń doświadczania jednostek i grup, by wykazać identyfikatory konfliktu i kompromisu, a także porozumienia umożliwiające budowanie wspólnoty na pograniczu kultur.

## Wileńszczyzna historycznie ukształtowanym pograniczem kultur

Miejscem, dla którego pograniczność stanowi cechę specyficzną, jest Wileńszczyzna. Stanowi ona bowiem swoiste pogranicze historyczne (jednocześnie pogranicze etniczno-kulturowe oraz pogranicze narodowe), ukształtowane „w rezultacie długotrwałych procesów społecznych i kulturowych” (Babiński, 2001, s. 77), na którym mogą zachodzić procesy zmierzające do restytucji kultury narodowej i obrony wartości narodowych (Kurcz, 2005, s. 31). Jej „odrębność kulturowa powstawała na przestrzeni wieków, w zmieniających się uwarunkowaniach społeczno-politycznych litewsko-białorusko-polskiego pogranicza etnicznego. Podzielona arbitralnymi decyzjami politycznymi pomiędzy Litwę i Białoruś, cechuje się nadal przenikaniem wpływów

trzech podstawowych etosów, niezależnie od państwowej przynależności jej poszczególnych części” (Kowalski, 2010, s. 85). Litewską część Wileńszczyzny zamieszkują przedstawiciele różnych wspólnot narodowych. Chcąc wskazać występujące wśród nich dominacje, warto przedstawić strukturę narodową państwa litewskiego (Kuzborska, 2011, s. 64–65). Otóż współczesna Litwa, podobnie jak w przeszłości, jest państwem narodowym (według danych spisu powszechnego przeprowadzonego w 2011 r. zamieszkują ją 3 mln 244 tys. mieszkańców), którego przeważającą większość stanowią Litwini (83%), a 17% jej mieszkańców to osoby deklarujące inną niż litewska przynależność narodową. Warto przy tym dodać, że od 1989 r. można zaobserwować tendencję spadkową liczebności populacji mniejszości narodowych (z wyjątkiem mniejszości białoruskiej, której liczebność w latach 2001–2011 ustabilizowała się na poziomie 1,2%), a wzrost liczby mieszkańców deklarujących narodowość litewską. Najlicniejszą mniejszością narodową są Polacy, którzy stanowią 6,6% (212,8 tys.) populacji mieszkańców Litwy. Drugą co do liczebności mniejszością są Rosjanie, których odsetek wynosi 5,4% społeczeństwa (174,9 tys.). Pozostałe mniejszości to: Białorusini 1,3% (41,1 tys.), Ukraińcy 0,6% (21,1 tys.), Żydzi 0,1% (3,4 tys.), Łotysze 0,1% (2,4 tys.), Tatarzy 0,1% (3,1 tys.), Niemcy 0,1% (3 tys.) oraz Romowie 0,1% (2,9 tys.). Zaznaczyć należy, iż do innych niż wyróżnione narodowości zalicza siebie 8 tys. mieszkańców Litwy, a 50,4 tys. nie zadeklarowało żadnej przynależności narodowościowej. Mniejszość polska w przeważającej większości zamieszkuje na terenie Wilna (18%) i w rejonie wileńskim (60%). Najwięcej Polaków mieszka w Solecznikach, gdzie stanowią około 80% mieszkańców, Świącianach – 28,8% oraz w Trokach – 33,2%. Mniejszość rosyjska jest natomiast rozproszona po terytorium całej Litwy. Niemniej jednak największe jej skupiska występują w Kłajpedzie (19,6% mieszkańców) oraz w Wilnie (14%). Z kolei najwięcej przedstawicieli mniejszości białoruskiej zamieszkuje w Wilnie (3,5%), Kłajpedzie (1,7%), i w zdecydowanie mniejszym odsetku w Szawłach (0,3%), Kownie (0,2%), a także w Ignalinie, Trokach, Druskiennikach i Wisaginie. Ukraińcy zamieszkują głównie w Kłajpedzie (1,9%), Wilnie (1%), Szawłach (0,5%), Kownie (0,4%) oraz w Poniewieżu (0,3%). Jak wynika z powyższych danych, Wileńszczyzna jest najbardziej zróżnicowanym narodowo regionem na Litwie, gdyż w przeważającym odsetku zamieszkują ją Litwini, Polacy, Rosjanie i Białorusini. Stanowi tym samym swoistą przestrzeń doświadczania różnic kulturowych, społeczno-kulturowych kontekstów relacji z przedstawicielami odmiennych kultur, które z jednej strony generują konflikt, a z drugiej strony pograniczne współistnienie. Ze względu na dominację polskiej mniejszości narodowej na Wileńszczyźnie, która jest szczególnie widoczna w sferze politycznej, publicznej, społecznej, a także kulturowej i edukacyjnej, interesująco jawi się problematyka:

- » uwarunkowań społeczno-kulturowej identyfikacji Polaków,
- » jakości stosunków społecznych na stykach kultur,
- » otwartości na odmienne kultury.

Mając powyższe na uwadze, eksploracji badawczej poddano: status społeczny Polaków mieszkających na Wileńszczyźnie, ze szczególnym uwzględnieniem wskaźnika dystansu społecznego, ich stosunki społeczne w zróżnicowanym narodowo środowisku lokalnym, odczuwany przez Polaków dualizm narodowy oraz specyfikę społeczności lokalnej postrzeganej przez pryzmat wspólnoty, by określić specyfikę przestrzeni

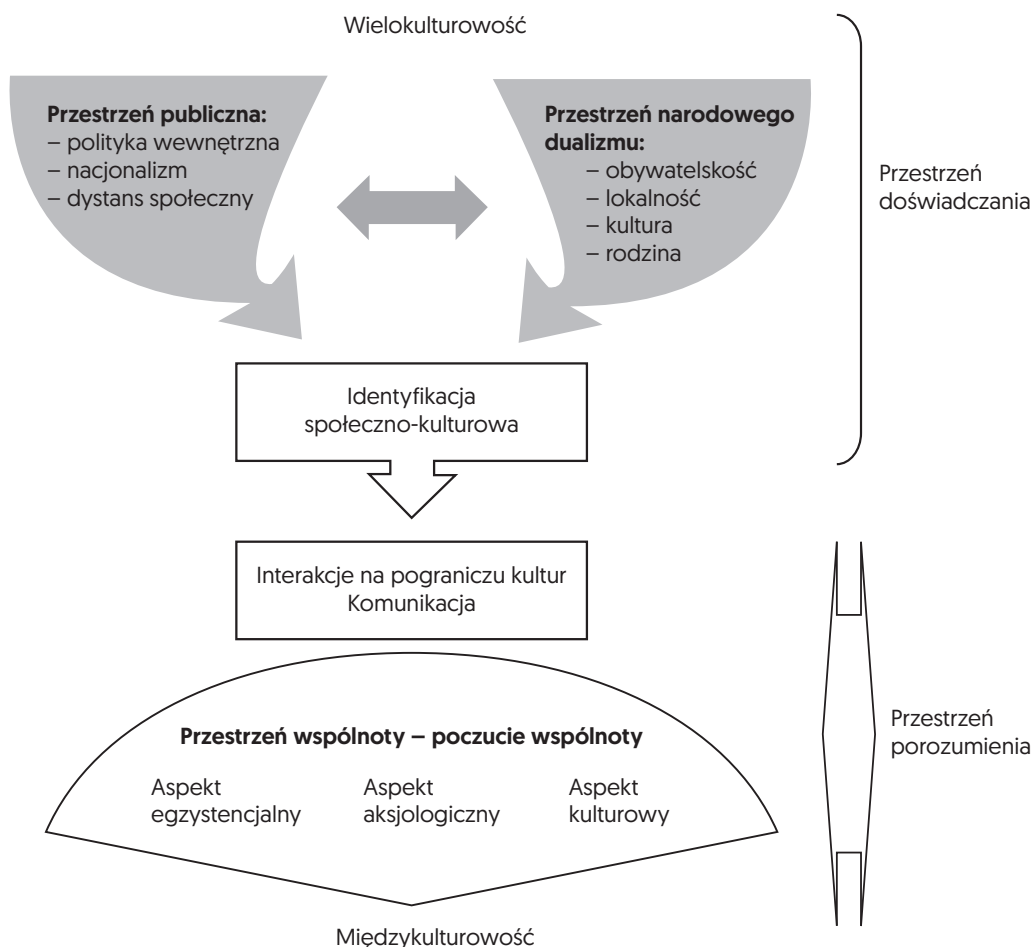
doświadczenia, generującej konflikt bądź dialog i kompromis, oraz wskazać przesłanki porozumienia na wileńskim pograniczu kultur<sup>1</sup>.

## Odmienność narodowa czynnikiem konceptualizującym przestrzeń doświadczenia

Wileńszczyzna, jak już stwierdzono, to mozaika wielu kultur. To zarazem swoista przestrzeń doświadczenia, w której z jednej strony uobecnia się „[...] poczucie ciągłości biograficznej jednostki jako efekt narracji zbudowanej z doświadczeń własnych i innych oraz refleksyjnej kontroli rzeczywistości” (Muszyńska, 2014a, s. 14), a z drugiej strony ujawniają się pogranicza kulturowe stanowiące przyczynek nie tylko do pluralizacji kultury, lecz także do rywalizacji o prawo pierwszeństwa konkurencyjnych ze sobą etni (Kurcz, 2005, s. 13). Doświadczenie zatem w miejscu znaczącym, jakim jest Wileńszczyzna, dokonuje się przez pryzmat własnej kultury oraz innych odmienności kulturowych, na pograniczach kulturowych kreujących określone społeczno-kulturowe porządki, które mogą być zarówno źródłem konfliktów, jak i porozumienia.

Na Wileńszczyźnie głównych podziałów kulturowych poszukiwać należy w obrębie kultur o odmiennej proveniencji narodowej, szczególnie między Litwinami a Polakami. Biorąc pod uwagę specyfikę kulturową Wileńszczyzny, z ekspozycją jej litewskości i polskości, można wskazać na zasadnicze przesłanki owych podziałów. Pierwsza z przesłanek ma charakter historyczno-polityczny, bowiem w kształtowaniu się litewsko-polskich stosunków istotną rolę odgrywa przeszłość historyczna Wileńszczyzny oraz obecna sytuacja społeczno-polityczna na Litwie. W efekcie Litwinów i Polaków charakteryzuje wzmożone poczucie narodowej przynależności. Litwini są bowiem narodem państwowym, „[...] a ich ideologowie odwołują się do porządku prawno-państwowego i do racji stanu, Polacy z kolei są mniejszością narodową, których ideologowie sięgają do tradycji i autochtonicznego charakteru grupy lub też odwołują się do międzynarodowych standardów ochrony mniejszości” (Kurcz, 2005, s. 13). Odradzanie się natomiast etniczności wśród zróżnicowanej ludności Wileńszczyzny, jak zauważa Z. Kurcz, „wywołuje obopólne poczucie zagrożenia, a działania rewindykacyjne poszczególnych uczestników rywalizacji są odbierane przez strony jako zaborczość. [...] Pielęgnowanie własnej odrębności może oznaczać rekonstrukcję tłumionej etniczności lub prowadzić do wyzwolenia nacjonalizmu” (Kurcz, 2005, s. 13). W konsekwencji występujące między Litwinami a Polakami konflikty mają zdecydowanie charakter etniczny, gdyż koncentrują się wokół etnicznych odmienności i stymulowanej etnicznością sprzeczności interesów. Ze względu na swoją specyfikę podtrzymują więc i wzmacniają odmienności, które dają o sobie znać w sposób szczególnie w polityce wewnętrznej państwa litewskiego i kreowanej przez nią przestrzeni publicznej, wysycanej również przez litewski nacjonalizm. Powyższe znajduje potwierdzenie w opiniach badanych

1 W latach 2012–2014 Autorka przeprowadziła badania empiryczne wśród polskich rodzin zamieszkujących na Wileńszczyźnie, których celem było m.in. określenie społeczno-kulturowych przesłanek kształtowania się ich tożsamości kulturowej oraz jakości funkcjonowania na stykach kultur.



**Schemat 1:** Przestrzenie doświadczenia i porozumienia na wileńskim pograniczu kultur  
Źródło: opracowanie własne.

Polaków, którzy jako główne przyczyny występowania konfliktów z Litwinami wskazywali: nacjonalizm litewski oraz antypolską politykę państwa litewskiego, następnie brak tolerancji wobec odmienności narodowych na Litwie, ograniczenie prawa do posługiwania się językiem polskim, a także niechęć Litwinów do dialogu, wypaczenie przez nich faktów historycznych, w mniejszym zaś stopniu problem zwrotu ziemi oraz propagandę polityczną (Szerłaż, 2013, s. 202). Niebagatelną rolę w kreowaniu negatywnego wizerunku Polaków odegrały również litewskie media, w których Polacy byli przedstawiani jako „komuniści, kołchoźnicy i wrogowie Litwy, którym bliżej do radzieckich niż europejskich porządków” (Kurcz, 2005, s. 191). W efekcie po stronie Polaków zrodziło się poczucie dyskryminacji i społeczno-kulturowego marginalizowania czy wręcz wykluczania, a po stronie Litwinów negatywny stosunek do polskiej mniejszości narodowej i przejawów kultywowania polskiego dziedzictwa kulturowego

na Wileńszczyźnie, co można zobrazować wskaźnikiem dystansu społecznego. W latach 2005–2009 niechęć Litwinów do Polaków lokowała się w zasadzie na poziomie 7,3%–14,9%, natomiast radykalny wzrost negatywnego stosunku do Polaków nastąpił w 2011 r., osiągając poziom 48,1% (Szerłąg, 2016). Znamienne jest przy tym to, iż najwyższe wskaźniki niechęci do polskiej mniejszości narodowej wykazywali Litwini zamieszkujący w środowiskach miejskich i wiejskich, w których odsetek zamieszkujących tam Polaków jest znikomy. Można zatem przyjąć, iż propaganda polityczna, negatywny wizerunek Polaków przedstawiany w mediach oraz kontestowanie przez Polaków wprowadzanych od 2011 r. regulacji prawnych, dotyczących zwłaszcza podwójnego obywatelstwa, używania języka mniejszości narodowych, prawa do pisowni imion i nazwisk w języku mniejszości narodowej, prawa do oświaty i szkolnictwa mniejszości narodowych (w tym prawa do nauki języka ojczystego i pobierania nauki w języku ojczystym mniejszości narodowej), wykreowały nieprzychylną Polakom przestrzeń publiczną, która stała się *de facto* źródłem ich negatywnej oceny. Stąd wzmożone działania Polaków na rzecz należnych im, jako mniejszości narodowej, praw – zwłaszcza ochrony i kultywowania polskiego dziedzictwa kulturowego, trwale wpisanego w kulturę Wileńszczyzny – które jeszcze bardziej zaostrzają narastające konflikty. Polacy, co należy podkreślić, nie odżegnują się przy tym od związków z Litwą, o czym świadczy występujące wśród nich poczucie narodowego dualizmu. Sytuuje ich ono na styku kultury polskiej i litewskiej, z tendencją do przenikania i mieszania się tychże kultur. W efekcie wykreowana została przestrzeń narodowego dualizmu uobecniająca się w czterech podstawowych wymiarach ich społeczno-kulturowego funkcjonowania (Szerłąg, 2013, s. 197–198). Pierwszy z nich to wymiar obywatelski, który wiąże się z posiadaniem przez Polaków litewskiego obywatelstwa, z ich zobowiązaniami wobec państwa litewskiego i jego rozwoju, szacunkiem do symboli i obywatelstwa państwowej, języka litewskiego, a także z miejscem urodzenia i życia. Co istotne, ta sfera funkcjonowania jest znacznie wyżej ceniona przez młode pokolenie Polaków, dla których szacunek wobec litewskiej ojczyzny oraz przejawianie wobec niej postaw obywatelskich to jedno z ważniejszych wartości. Natomiast pokolenie rodziców traktuje te wartości zdecydowanie jako mało znaczące (Szerłąg, 2014, s. 33).

Kolejny wymiar przenikania się litewkości i polskości wiąże się z lokalnością – społecznością lokalną, a zatem zamieszkiwaniem wspólnej przestrzeni terytorialnej przez odmienne kulturowo wspólnoty, pomiędzy którymi powstały subiektywne więzi wynikające zarówno z zamieszkiwania w podobnych warunkach (Muszyńska, 2014b, s. 37–38), jak i ze wspólnej przeszłości historycznej, zakorzenienia z pokolenia na pokolenie oraz identyfikacji z dziedzictwem kulturowym Wileńszczyzny. Tym bowiem, „[...] co wspólne i tym, co łączy członków społeczności lokalnej, są m.in. kultura i jej dziedzictwo (tradycja, tożsamość, przynależność, lojalność wobec miejscowości czy terenu), formy życia społecznego (sąsiedztwo, solidarność miejscowa, patriotyzm lokalny, wspólna biografia), miejscowe środowisko naturalne (przyroda, warunki geofizyczne, krajobraz)” (Theiss, 2001, s. 11–12). W przypadku Polaków zamieszkujących na Wileńszczyźnie, którzy postrzegają ją jako „małą ojczyznę”, owa lokalność daje o sobie znać w ich poczuciu kulturowej przynależności. W pierwszej kolejności czują się zdecydowanie Polakami, w drugiej Wilnianami, a w znacznie niższym odsetku Litwinami – polskimi Litwinami (Szerłąg, 2010, s. 192). Ową lokalność budują pozytywne

relacje z odmiennymi narodowo sąsiadami, głównie Litwinami i Rosjanami<sup>2</sup>, którym sprzyja dobra znajomość języków odmiennych narodowo sąsiadów, duża częstotliwość bezpośrednich kontaktów, a także: tolerancja, wzajemny szacunek, obejmujący również odmienność narodową sąsiadów, oraz poczucie człowieczeństwa i wspólnoty (Szerłaż, 2013, s. 205). Polacy postrzegają siebie zatem jako członków zróżnicowanej narodowo społeczności lokalnej, która współdziałała we wspólnocie i dla dobra tej wspólnoty. Tak zorientowane współdziałanie stwarza także dogodne warunki do wzajemnego przenikania się i mieszania kultur, osadzając polskość i litewskość w wymiarze kulturowym przestrzeni narodowego dualizmu. Otóż, jak pokazały badania, wśród Polaków zamieszkujących Wileńszczyznę występuje orientacja zarówno na kulturę polską, jak i kulturę litewską. Polskość w swej istocie zasadza się na trzech filarach: mowa – dziedzictwo kulturowe – wiara, stanowiących wspólny kanon kulturowy, odgrywający istotną rolę w procesie kształtowania się zbiorowej tożsamości, której efektem jest świadomość narodowa (Misiejuk, 2004, s. 53). Badani stwierdzili bowiem, iż ostoją polskości jest język ojczysty, dzięki któremu możliwe jest trwanie i przekaz polskiego dziedzictwa kulturowego, w szczególności pielęgnowanie polskich tradycji, obyczajów i świąt oraz wiara, a w związku z nią prawo do odprawiania mszy św. w języku polskim. Odnotować jednak należy różnice między pokoleniami w zakresie ich ważności. Dla pokolenia rodziców zdecydowanie najważniejszy jest język polski, a dla pokolenia dzieci głównie polskie dziedzictwo kulturowe. Dominacje te w przypadku rodziców zdają się mieć swoje uzasadnienie w podejmowanej przez nich walce o prawo do języka ojczystego ze wszystkimi jego odniesieniami (zwłaszcza edukacyjnymi), zaś w przypadku dzieci (tych uczęszczających do polskich szkół na Wileńszczyźnie) są uwarunkowane nasyceniem szkolnej edukacji treściami i formami kultywowania polskiego dziedzictwa kulturowego. Niezależnie jednak od wskazanych dominacji poczucie polskości, w opisanym zakresie, stanowi istotne odniesienie w procesie kulturowej identyfikacji badanych Polaków. Na jej przebieg wpływa również kultura litewska. Dla Polaków przybiera ona postać głównie „ojczyźnianą”. Kulturowo lokują się oni bowiem w przestrzeni litewskiej ojczyzny oraz Wileńszczyzny jako „małej ojczyzny”. Znacząca dla nich jest wspólna historia, wspólna litewska kultura, język litewski, a także litewska oświata, która stwarza szanse na zawodowe, społeczne i kulturowe zaistnienie w strukturach państwa litewskiego.

Wskazane kulturowe orientacje ogniskują się w środowiskach rodzinnych Polaków, przesądzając o rodzinnym wymiarze przestrzeni narodowego dualizmu. Kultywowanie polskości odbywa się poprzez międzygeneracyjny przekaz polskiego dziedzictwa kulturowego oraz przekaz wzorców i wytworów kultury litewskiej, w efekcie których kształtuje się stosunek członków rodziny do własnej kultury oraz kultury litewskiej, jak również do jednostek i grup z tymi kulturami się identyfikujących. Dla tych rodzin ważne jest zatem wychowanie dzieci w kulturze polskiej, gdyż jest to dziedzictwo kulturowe przodków, którzy z pokolenia na pokolenie żyli na Wileńszczyźnie, a w kulturze litewskiej dlatego, bo to dziedzictwo narodowe kraju, w którym żyją, a także dziedzictwo ich kulturowo odmiennych sąsiadów, z którymi pozostają w bezpośrednich

2 Ograniczony charakter relacji z Białorusinami, Żydami i Ukraińcami wynika ze stosunkowo niskiego odsetka przedstawicieli tych wspólnot zamieszkujących w bezpośrednim sąsiedztwie Polaków.



i pozytywnych relacjach. Warto przy tym dodać, że jedynie 13% spośród rodzin badanych Polaków w procesie rodzinnej socjalizacji orientuje się wyłącznie na polskość, a 0,9% wyłącznie na litewskość. Powyższe ewidentnie dowodzi, iż w zdecydowanej większości polskich rodzin występuje przenikanie się polskości i litewskości będących przesłankami ich społeczno-kulturowej identyfikacji, skutkującej kształtowaniem się wielowymiarowej tożsamości. Zaznaczyć jednak należy, że zasadnicze znaczenie w owej identyfikacji ma zdecydowanie polskość, która w głównej mierze konstruuje tożsamość, a litewskość w tym procesie ma charakter inkluzywny. Taka struktura tożsamości, jak dowodzą wyniki badań, stanowi kulturowy kapitał na pograniczu kultur, który sprzyja porozumieniu i budowaniu wspólnoty.

## Atrybuty przestrzeni porozumienia

Zaistnienie jednostek i grup odmiennych kulturowo na pograniczu kultur uwarunkowane jest w głównej mierze interakcjami, dzięki którym, jak zauważa L. Korporowicz, zachodzą procesy wzajemnego uczenia się, włączania w obszar własnych standardów i wartości kulturowych innych grup w sposób daleki od wymuszania i asymilacji (Muszyńska, 2014b, s. 53). Wchodząc w interakcje, ich uczestnicy winni posiadać niezbędne dla porozumienia kompetencje komunikacyjne. Zdaniem F. Casmira do owych kompetencji zaliczyć należy (Korporowicz, 1997, s. 68):

- » otwartość w określaniu celów i środków interakcji,
- » zdolność poszerzania kontekstualnych granic komunikacji, dzięki czemu możliwa jest redefinicja znaczeń oraz włączanie wątków będących efektem negocjacji (dialogu między odmiennymi kulturowo jednostkami i grupami) oraz kompromisu,
- » zdolność pozytywnej odpowiedzi na intencjonalne działania innych ludzi lub doświadczenia powstałe w kontakcie z odmiennym systemem wartości, wraz z gotowością zmiany obrazu siebie,
- » zorientowanie ku przyszłości, które stymuluje i podtrzymuje interakcje na pograniczu kultur.

Dzięki tym kompetencjom komunikacyjnym interakcje na pograniczu kultur sprzyjają współdziałaniu w zróżnicowanej kulturowo społeczności lokalnej, stwarzając dogodne warunki dla społecznego konstruowania przestrzeni wspólnoty, dla której konstytutywne jest poczucie wspólnoty. Czynnikiem natomiast konceptualizującymi owo poczucie są (Muszyńska, 2014b, s. 81–83):

- » członkostwo dające poczucie, że się jest częścią określonej społeczności na skutek wniesienia do niej swojego wkładu, dzięki czemu możliwe jest wyznaczanie granic przynależności, zapewnienie bezpieczeństwa emocjonalnego, poczucia przynależności i identyfikacji, zaangażowanie emocjonalne oraz wypracowanie wspólnego systemu symboli;
- » wpływ, pojmowany zarówno jako wpływ jednostki na grupę, podkreślający jej podmiotową rolę w funkcjonowaniu grupy, jak i wpływ grupy na jednostkę poprzez socjalizację, adaptację, kulturalizację czy akulturację;

- » integracja i zaspokajanie potrzeb, a zatem skuteczność w ułatwianiu realizacji potrzeb każdego z członków wspólnoty poprzez integrację potrzeb;
- » emocjonalne połączenie jednostki z grupą, przejawiające się w dzieleniu się wspólnymi przeżyciami, umocowane we wspólnej historii, biografii rodziny czy biografii miejsca.

Zgodnie z teorią poczucia wspólnotowości D.W. McMillana i D.M. Chavisa: „wszystkie wymiary poczucia wspólnotowości są współzależne od siebie, a ich dynamika wewnętrzna decyduje o istnieniu poczucia wspólnotowości i jego trwałości” (Muszyńska, 2014b, s. 83).

Tak pojęte poczucie wspólnoty, jak pokazują wyniki badań, rozpatrywać należy w trzech aspektach: aksjologicznym, kulturowym oraz egzystencjalnym. Pierwszy z nich – **aspekt aksjologiczny** – tworzą wartości znaczące, które są istotnymi regulatorami stosunku Polaków do własnej kultury oraz kultury litewskiej. Przyjmują one postać wartości:

- » wynikających z kanonu kulturowego, a mianowicie: szacunek dla dziedzictwa kulturowego, szacunek dla odmiennego języka oraz szacunek dla innej religii; dzięki ich uznaniu możliwa jest ochrona własnej kultury, a także ochrona innych kultur;
- » wyznaczających stosunek do macierzy, do dwóch ojczyzn: ojczyzny przodków ujmowanej w kategoriach kulturowych oraz więzi duchowej (szacunek wobec kraju pochodzenia), a także do litewskiej ojczyzny ujmowanej w kategoriach obywatelskości podbudowanej patriotyzmem wobec Litwy;
- » międzykulturowych, dzięki którym możliwa jest interakcja kultur i w jej konsekwencji współistnienie grup o odmiennych kulturach; do wartości tych zaliczyć należy: tolerancję, otwartość na odmienne kultury, współdziałanie mimo różnic kulturowych oraz międzykulturowy dialog.

Powyższe wartości uznać należy zatem za aksjologiczne przesłanki porozumienia na wileńskim pograniczu kultur, gdyż w swej istocie nie tylko otwierają na różnice kulturowe, ale także, sankcjonując dualność społeczno-kulturowych praktyk, przesądzają o kulturowym kompromisie na pograniczu kultur. Co istotne, wartości te są również znaczące dla Litwinów, którzy zamieszkują w bezpośrednim sąsiedztwie Polaków i utrzymują z nimi bezpośrednie pozytywne stosunki (Szerląg, 2016). Zakorzenie zatem w ich subiektywnej świadomości organizują zróżnicowaną kulturowo społeczność lokalną oraz konstruują praktyki społeczne, nadając im międzykulturowy charakter. Tak zorientowane praktyki eksponują to, co wspólne i ważne dla wspólnoty. Dlatego można wskazać na kolejne dwa aspekty poczucia wspólnoty.

**Aspekt kulturowy**, który tworzy wspólna historia, wspólne dziedzictwo kulturowe, wspólna litewska ojczyzna, wspólne miejsce zamieszkiwania, a także wiara i wspólnie uznane wartości chrześcijańskie.

**Aspekt egzystencjalny**, dzięki któremu zróżnicowana kulturowo społeczność lokalna orientuje się na wspólne codzienne problemy, dobrosąsiedzkie stosunki, wspólne interesy oraz wspólną troskę o przyszłość.

Wykazane aspekty poczucia wspólnoty wykazują transkulturową konotację. Członkowie zróżnicowanej kulturowo społeczności lokalnej, doświadczając odmienności kulturowej, konstruują bowiem wspólnotowe porządki społeczne, które stanowią

istotną przesłankę kształtowania się kultury pogranicza. Biorąc więc pod uwagę następujące cechy transkulturowości: budowanie sieci, hybrydyzację, rozległość zmian kulturowych oraz zanik rozróżnienia na obce i nasze własne (Welsch, 1998, s. 204–205), można przyjąć, iż przestrzeń porozumienia ma charakter transkulturowy, gdyż w codzienności zróżnicowanej kulturowo społeczności lokalnej zachodzą naturalne procesy wzajemnego uczenia się oraz budowania kultury pogranicza.

## Konkluzje

Wileńskie pogranicze kultur, mimo że charakteryzuje je wielość odmiennych wzorców i wytworów kulturowych, stwarza dogodne warunki dla społecznego konstruowania międzykulturowości bez konieczności rezygnacji z rdzennych tożsamości. Proces ten zachodzi w dwóch wielowymiarowych przestrzeniach – doświadczania i porozumienia. W pierwszej z nich – przestrzeni doświadczania – mamy do czynienia z powstawaniem konfliktów (przestrzeń publiczna) oraz z wzajemnym przenikaniem się i mieszaniem kultur (przestrzeń narodowego dualizmu). Jednak dokonywane w tej przestrzeni (przez pryzmat lokalności i narodowej dualności) autopercepcja oraz identyfikacja społeczno-kulturowa powodują zdystansowanie się do przestrzeni publicznej z jej polityczno-nacjonalistyczną konotacją i otwarcie się na odmienność kulturową. Sprzyjają temu również pozytywne interakcje oraz dialogiczna komunikacja (odkrywanie sensu i nadawanie znaczenia) na pograniczu kultur, które także odgrywają znaczącą rolę w procesie tworzenia się wspólnoty oraz poczucia wspólnoty, w ich aksjologicznych, kulturowych i egzystencjalnych aspektach. Konceptualizują więc przestrzeń porozumienia, która wyznacza praktyki społeczne na stykach kultur. Tym samym można zaryzykować stwierdzenie, iż konfliktogenny charakter wielokulturowości przewyżcza lokalność, a zatem miejsce znaczące i jego kultura, wspólnota i poczucie wspólnotowości, konstruując międzykulturowe praktyki na stykach kultur.

## Bibliografia

- Babiński, G. (2001). Pogranicza stare i nowe. Ciągłość i zmiana procesów społecznych. W: K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.). *Pogranicza etniczne w Europie. Harmonia i konflikty* (19–33). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Bourdieu, P., Wacquant, L.J.D. (2001). *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej* (przekł. A. Siwisz). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Glinka, B., Kostera, M. (1998). Nauka. Od one best way do wielości? W: R. Kubicki (red.). *Filozoficzne konteksty koncepcji rozumu transwersalnego. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha* (79–90). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Golka, M. (2010). *Imiona wielokulturowości*. Warszawa: Wydawnictwo Muza.
- Korporowicz, L. (1997). Wielokulturowość a międzykulturowość: od reakcji do interakcji. W: M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.). *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego* (64–72). Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Kowalski, M. (2010). Wileńszczyzna – region pogranicza litewsko-białorusko-polskiego. W: A. Szerłaż (red.). *Wileńszczyzna małą ojczyzną* (65–89). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kurcz, Z. (2005). *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kuzborska, E. (2011). *Ochrona prawna mniejszości narodowych na Litwie*. Wilno: UAB Artprint.
- Misiejuk, D. (2004). Tożsamość ukraińska w Polsce. Odtwarzanie czy tworzenie? Uwagi o kreacji tożsamości mniejszościowej. W: Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.). *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie* (53–65). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Muszyńska, J. (2014a). Miejsce jako przestrzeń doświadczana. W: J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk (red.). *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki* (12–23). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Muszyńska, J. (2014b). *Miejsce i wspólnota. Poczucie wspólnotowości mieszkańców północno-wschodniego pogranicza Polski. Studium pedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szerłaż, A. (2010). Mała ojczyzna – przestrzeń autoidentyfikacji. W: A. Szerłaż (red.). *Wileńszczyzna małą ojczyzną (...)*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Szerłaż, A. (2013). Narodowy dualizm w codzienności polskich rodzin na Wileńszczyźnie. W: J. Nikitorowicz (red.). *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?* (190–214). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szerłaż, A. (2014). Kulturowy potencjał wychowania w rodzinie na styku kultur – orientacje rodziców i dzieci. W: S. Walasek, A. Szerłaż (red.). *Tożsamości rodzin na przestrzeni XIX i XXI wieku* (23–40). Wychowanie w Rodzinie, t. IX.
- Szerłaż, A. (2016). Cross-cultural orientations of young generation of Poles and Lithuanians – axiological connotations in the context of interaction of cultures. W: A. Szerłaż, J. Pilarska, A. Urbanek (red.). *European atomization or integration? Transborder aspects of (multi) pedagogy*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Theiss, W. (2001). Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-utilitytarne. W: W. Theiss (red.). *Mała ojczyzna. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny* (5–12). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Welsch, W. (1998). Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury. W: R. Kubicki (red.). *Filozoficzne konteksty koncepcji rozumu transwersalnego. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha* (195–222). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

---

## Alicja Szerłaż

Profesor, edukacja międzykulturowa  
Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Wrocławski  
ul. J.W. Dawida 1, 50–527 Wrocław  
e-mail: alicja.szerlag@uwr.edu.pl